

Tgei spetga la pratica romontscha dalla scienza?

Autor(en): **Cathomas, Bernard**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **70 (1985)**

Heft 24

PDF erstellt am: **17.05.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881716>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Tgei spetga la pratica romontscha dalla scienza?

da Bernard Cathomas

La reflexiun davart la damonda tgei che la «pratica romontscha» spetgi e giavischi dalla scienza sa metter en evidenza con ch'ei gia vegniu fatg, mo era con che maunca aunc effectivamein per fundar ina planisaziun da lungatg sistematica che va buca memia zun vias puleinas. Cun il *post da lungatg*, cun ils *collaboraturs regionalis*, cun il *rumantsch grischun*, cun la *sensibilisaziun generala per il romontsch* entras vasta informaziun e cun il *rapport*: «La Svizra – 2^{1/2} lungatgs?» (resortius dalla istanza LR 1980) ein binaris vegni mess en la pratica. Quella pratica pretenda denton era in fundament scientific solid ch'exista aunc mo parzialmein.

Tons e tons students dallas diversas facultads e direcziuns enqueran magari entirs semesters temas adattai per lavurs da seminari, da licenziat u doctorat. Per linguists, litterats, historichers, psicologs, sociologs, teologs, filosofs, matematichers/statistichers, biologs, giurists, economs, politologs, pedagogs, didactichers, musicists . . . dess ei el rom pli vast dil manteniment dil lungatg ordvart interessants e numerus temas da lavur. Quel che lavura el moviment pratic dil romontsch stat adina puspei avon la situaziun da stuer prender decisiuns senza saver sebasar sin analisas claras e resultats da perscrutaziuns. Decider tenor il «meglier saver e puder», tenor il bein sminar e bein manegiar ha era ses avantatgs. Decisiuns intuitivas, senza la basa teoretica e scientifica giavischabla, san denton includer prighels, ed il pli grond prighel ei quel da far adina puspei ils medems sbagls e da reproducir da generaziun a generaziun cumportaments che accelereschan la digren dil lungatg. La pratica romontscha giavischass en quest grau in bien ton dalla scienza.

Avon ch'exprimer giavischs gagliards descha ei denton da renconuscher l'immensa prestaziun surtut dalla filologia e linguistica per il moviment romontsch. La pratica e la filologia romontscha han da vegl enneu collaborau stretgamein. In ni l'auter fiera forza il nausch plaid dalla «dictatura dils filologs» sin meisa e fa valer ses dubis. Senza la filologia e ses exponents marcants dess ei denton buc il moviment romontsch e forza era gia buca pli il romontsch. Il moviment romontsch ei pli u meins carschius ord la filologia ed ha survegniu impuls decisivs da quella vart dapi la fin dil davos tschentaner. G.C. Muoth, A. Velleman, P. Linsel, G. Cahannes, C. Decurtins, G.A. Bühler, ils fundaturs dil Dicziunari rumantsch grischun

e biars auters havevan, perscrutond lungatg e litteratura, fatg persenn la digren rapida dil lungatg. Ins vuleva rimnar las perdetgas orales e scretas dil lungatg avon che quel mondi per adina el museum dalla historia, e pér el decuors dil temps han ins saviu seperschuader ch'il romontsch era bia pli vitals che quei ch'ins supposeva.

La pratica en la tgira da lungatg romontsch entscheiva el 16avel tschentaner cun la litteratura da diever, secontinuescha pli tard cun grammaticas per emprender romontsch ed alla fin dil 19avel tschentaner entochen ca. 1920 suonda la fundaziun dallas uniuns romontschas: Societad reto-romontscha, Romania, Uniun dals Grischs, Renania, Uniun rumantscha da Surmeir e 1919 la Lia Rumantscha sco uniun tetgala. Ils menaders dalla Romontschia ein tochen avon paucs onns – cun fetg paucas excepziuns – stai exponents dalla filologia, e lur planisaziun da lungatg tradescha els concepts claramain las predilecziuns dils filologs e dialectologs. Rimnar ed archivar vegl material linguistic, far vocabularis dils idioms regiunals, procurar grammaticas, rimnar praulas e far bibliografias s'udeva tier las lavurs centralas. La politica da lungatg sco tala sur-schav'ins als politichers che havevan denton aunc auters fiars caulds el fiug – magari era auters interess! – e buca adina il temps e la perseveranza da perseguitar las damondas cun l'insistenza necessaria. Denton gia cheu maunca la perscrutaziun historica per fundar solidamein quella pretensiun. Simtomatic para ei denton che la LR sezza ei ils anno 30 buca stada il motor per la renconuschientscha dil romontsch sco lungatg naziunal ed interessant eis ei era ch'ins ha buca pretendiu pli tard cun la detschartadad necessaria che las empermischuns fatgas 1937 el mes-sadi per la votaziun dil pievel da 1938 vegnien tenidas. Aschia ha la votaziun da 1938 en sesez fritgau pauc per la pratica romontscha. Era cheu duvrass ei denton in politolog e historicist per fundar quella pretensiun temeraria! E la filologia sezza ei en sias grondas lavurs ed investiziuns seconcentrada sin perscrutar la periclitaziun interna dil lungatg, q.v.d. ins ha analisau midadas da suns, fuormas, midadas dil scazi da plaids e dallas construcziuns, denton strusch analisau detagliadamein la periclitaziun externa dil lungatg entras midadas en la cuminonza linguistica (el sector economic, social, cultural). Monografias da dialects locals, studis davart il scazi da plaids, perscrutaziuns d'interferenzas denter ils lungatgs, damondas da nums locals e da singuls aspects dalla grammatica han occupau ils filologs e franc era fructificau la lavur romontscha. La perscrutaziun da praulas, la historia dalla litteratura, ils neologissem e terminologias specialas han occupau entiras generaziuns da filologs romontschs.

Pér ils davos onns han ins entschiet a s'occupar cun damondas pragmaticas dalla linguistica, q.v.d. cun il diever dil lungatg e l'analisa sistematica, nua tgei lungatg vegn duvraus sut tgei cundiziuns e cun tgei consequenzas. La filologia ei stada agid d'orientaziun per la lavur romontscha, la filologia persula tonscha denton buca per ina planisaziun da lungatg cumplexsiva ed integrala che stuess furnir la basa per decisiuns che la pratica sto prender.

Tgei drova ei aunc sper la filologia?

Per mantener in lungatg en ina cuminonza ston diversas cundiziuns esser ademplidas. Mintga lungatg vivent drova:

- In territori da lungatg francu, nua ch'il lungatg ha sia clara posiziun e ses dretgs prioritars en l'administraziun, en radunonzas ed en scola, per inscripziuns e sco lungatg official exclusiv
- Ina basa economica solida en quest territori, sinaquei che la populaziun resti en la tiara e mantegni il lungatg duvrond quel en tut las domenas
- Ina vasta preschientscha en tut ils secturs, nua ch'il lungatg gioga ina rolla: famiglia, baselgia, consum, domena da lavur e temps liber, scartiras d'informaziun, bancas, segiradas . . .
- Instrucziun en scola sin tuts scalems, surtut era en las scolas professunalas ed aultas
- Radio, televisiun e gasettas en fuorma sufficienta e buca mo spatischada e rara
- In lungatg da scartira unificau, duvrabel e funcziunal per la comunicaziun surregiunala
- In vast concept da cultura che tschaffa buca mo litteratura e lungatg, mobein era ils secturs dalla veta economica e sociala, dalla architettura, dil manteniment digl ambient e digl artadi en general.

In moviment da lungatg a basa d'in tal concept pretenda els divers secturs era perscrutaziuns e studis. Per restar aschi maneivel alla pratica sco pusseivel suonda in catalog ordinaus tenor direcziuns da studi. El cuntegn temas per camps da perscrutaziun che fussen d'interess direct per la pratica.

Temas da lavur per linguists

- Co secumpona il scazi da plaid romontschs da plidaders da differentas regions? Con lunsch ein plaid novs integrarai, tgei secturs dil scazi da plaid ein pli elaborarai, quals pli paupers?
- Qualas ein las pusseivladads e reglas per la creaziun da novs plaid romontschs, qualas leschas da transformaziun valan, quals principis vegnan applicai il pli savens cun tgei success; tgi ein ils creaders da plaid novs . . . ?
- Con fetg sedistinguan ils singuls idioms in da l'auter? Con capeivels ein els sut tgei cundiziuns, tier tgei persunas, en tgei domenas da discussiun (Grammatica contrastiva)?
- Per la pratica mauncan surtut era vocabularis pratics per Talians, Franzos ed Engles che s'interesseschan per il romontsch e vocabularis pratics per diversas domenas (p.ex. biologia, administraziun etc).
- Tgei tips da bilinguitad, diglossia, plurilinguitad dat ei en divers loghens dalla romontschia? Co vegn la bilinguitad e la multilinguitad acquistada e co applicada en la veta da mintgadi?
- Cu e co ein ils singuls idioms vegni normai? Tgei concept precis stat p.ex. davos il sutsilvan, tgei consequenzas ha l'instituziunalisaziun da quei lungatg da scartira giu, tgi ha promoviu el cun tgei resultat?
- Tgei posiziun han variantas localas en ils idioms regiunals? Tgei variantas localas han determinau il pli fetg ils idioms screts?
- Con lunsch ein variantas localas semantenidas malgrad igl idiom scret? Tgei tratgs characteristics dil lungatg local sespiardan sut tgei influenza?
- Quas ein ils motivs exacts per il disgir dallas emprovas da crear ed introducir in lungatg da scartira (pader Placi a Spescha, Gion Antoni Bühler, Leza Uffer)? Tgei ponderaziuns, tgei proceder, tgei sustegn, tgei resistenza han determinau quellas emprovas?
- Tgei mesiras ein necessarias cu, co, cun tgi per introducir in lungatg da scartira (paregliaziun cun autras cuminonzas da lungatg)?
- Tgei acceptanza resp. tgei refusa ha il rumantsch grischun (tenutas, motivs, declaraziuns, evaluaziuns a basa da tests e discuors)?
- Tgei savess la linguistica da computer prestar per la pratica dil manteniment da lungatg? (Programs da translaziun automatica d'in idiom en l'auter u d'in idiom en romontsch grischun; elavuraziun electronica da datas linguisticas per la derasaziun da plaid novs . . .)

Temas da lavur per litterats

- Tgei «litteratura» vegn preferida da differentes lecturs? Tgei specias da texts mauncan? Tgeinins ein ils effects da quella munconza?
- Co vegn litteratura intermediada, distribuida?
- Litteratura originala u translaziuns?

Temas da lavur per historicists

- Tgeinins ein stai ils concepts en la planisaziun da lungatg dapi sia entschatta? Tgei persunas, gruppaziuns politicas ed autras, uniuns (p.ex. LR) han giu tgei influenza cun tgei mesiras?
- Historia dallas «mentalitads romontschas» e midadas el decuors dil temps.
- Aspects generals dalla historia dil lungatg romontsch: p.ex. sia posiziun en singulas vischnauncas en ina certa epoca . . .

Temas da lavur per psicologs

- Effects psicologics dalla bilinguitad per il singul, per la cuminonza da lungatg.
- Lavurs empiricas cun gruppas d'affons u carschi cun 1 resp. 2 lungatgs en divers loghens.
- Tenutas denter las gruppas da lungatg el Grischun (Spracheinstellungen). Relaziuns denter ils Romontschs: resentiments, pregiudezis . . .
- Complex d'inferiuradad caschunai entras igl appartenere alla minoritad.
- Romontschs a Cuera che discuoran tudestg cun lur affons: motivs, cuntermotivaziun, consequenzas.
- La sperdita da lungatg tier il singul: motivs, etappas, cuoz . . .
- Correlaziuns denter enconuschientscha dil lungatg – intelligenza – bilinguitad – difficultads psichicas.

Temas per sociologs

- Pusseivladads da reactivar in lungatg en ina cuminonza (pratica e resultats dall'animaziun socio-culturala entras ils novs collaboraturs regiunals dalla LR).

- Elements che constitueschan il prestige ed il status d'in lungatg.
- Pusseivladads d'assimilar/integrar domiciliai d'auter lungatg en la cuminonza d'in vitg romontsch. Facturs che determineschon la forza d'integrasiun d'ina communidad.
- La rolla dil lungatg per l'identitad d'ina gruppa.
- Effect da radio e televisiun per la derasasiun da lungatg, per evtl. midadas en cumportaments linguistics d'ina gruppa (evaluasiun precisa a basa da questiunaris e tests da controlla).

Temas da lavur per teologs

- Il diever dil lungatg en priedi e survetsch divin: pratica en cuminonzas plurilingas, motivasiun teologica.
- Translaziun da texts biblics e liturgics.

Temas da lavur per matematichers/statistichers

- Pusseivladads per dumbrasiun dil pievel tenor ina nova definiziun da «lungatg mumma». (La definiziun d'entochen ussa: «Il lungatg, en il qual ins patratga e ch'ins sa il meglier» ei nunexacta e satisfas buca als basegns d'informasiun da nossa gruppa da lungatg, damai che biars Romontschs bilings san haver difficultads da sedecider aschia e damai ch'ils «assimiliai» vegnan buca registrai!)
- Evaluasiun dallas datas statisticas tenor gruppas socialas e lungatg, correlaziuns denter derivonza e lungatg, denter professiun, lungatg e regiun etc.
- Migraziun e lungatg.

Temas da lavur per giurists, economs e politologs

- Il *dretg da lungatg en Svizra* ed el Grischun pretenda – malgrad enzacontas impurtontas lavurs da basa existentas (Hegnauer, Gierè, Schäppi, Viletta) – aunc differentas specificaziuns. (Mira era propostas per lescha da lungatgs e rapport dalla cumissiun resp. dalla LR da 1979).
- L'*economia* decida, schebein la populaziun – e cun ella il lungatg! – semantegn en nossas regiuns. Ei fuss in grond pensum per nossa ge-

neraziun d'economs giuven da perscrutar, tgei mesiras economicas ein indicadas e realistas per infirmir las regiuns perifericas. (Paregliaziun era cun autras tiaras).

- Per *politologs* sesarva en connex cun il moviment da lungatg in entir spectrum da temas da perscrutaziun, tonscha in tal moviment gie el center dalla politica statala e ses mecanissem. D'elavurar e fundar fussen ils principis d'ina politica da lungatg e cultura coherenta e las directivas per in proceder sistematic sin ils divers nivels politics.

Temas da lavur per pedagogs, didactichers

- Elavuraziun da materialias da lavur romontscha en scolas e per la lavur «mumma ed affon» en cuors specials d'assimilaziun.
- Preparaziun d'in concept clar per cuors d'assimilaziun.
- Preparaziun da materialias specificas per la pedagogia curativa (fegls da lavur en romontsch per legastenia e.a.).
- Elaboraziun d'ina «fibla» romontscha conform allas enconuschientschas actualas per emprender da leger.
- Studis preparatorics per in model d'ina scola bilinga (per loghens sco Bravuogn, Puntraschigna e.a.v.).

Il catalog savess vegnir prolunghius e s'extender aunc sin ulteriuras scienzas. Il manteniment d'in lungatg e d'ina cultura ei in pensum zun cumplex che tschaffa da principi ils pli divers secturs. Reducir quella incumbensa sin la filologia fuss pia fatal.

La lavur ei gronda. Con basegns havessen nus giu digl «*Institut retic*», ch'ei la primavera 1984 mo per paucas vuschs buca vegnius acceptaus en la votaziun dil pievel. Sch'ins vesa questa situaziun ei era il postulat dalla Fundaziun retoromana per ina *pintga universitad* tuttavia mudesta. Sche nus vulein dar damogn allas exigenzas stuein nus infirmir la perscrutaziun. La LR postulescha perquei – cun in cert success – ils davos onns posts per professers da romontsch en las scolas aultas svizras. Genevra, Friburg, Berna, Turitg – cun il politecnicum – e Sogn Gagl han gest quels onns amplificau u planiseschan da rinforzar la purschida en romontsch. Ins sa mo sperar che quella nova preschientscha dil romontsch en las scolas aultas detti novs impuls e ch'ils students romontschs enquerien cun iniziativa era tier nus ils temas per lur lavurs, restond denton tuttina en contact cun il «mund grond»! E forsa che ina lavur perseveronta e da detagl renda cul temps pusseivla nossa «*pintga universitad romontscha*», postulada ferventamein dalla Fundaziun retoromana!